

BÖYÜK ALİM, QAYĞIKEŞ İNSAN VƏ UNUDULMAZ MÜƏLLİM

akademik İ.M.Hüseynova

Tarixdə iz qoymaq hər insana nəsb olmur. Lakin dünyanın gedişi sübut edir ki, ən böyük şəxsiyyətlər məhz tarixi yaradan insanlardır. Belə şəxsiyyətlər özlərindən daha çox mənsub olduqları cəmiyyəti düşünən, onun xöşbəxtliyi yolunda həyatlarını verən insanlardır. Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev deyib: “Görkəmli şəxsiyyətlər xalqın zəkasını, elmini, mədəniyyətini, mənəviyyatını dünyaya nümayiş etdirirlər”. Azərbaycan xalqının elm və mədəniyyətini dünya miqyasında tanıtdıran, ona şərəf və başucalığı gətirən böyük şəxsiyyətləri hər zaman olub. Bu baxımdan yaşadığımız dövr də istisna deyil. Belə şəxsiyyətlərdən biri bütün həyatını elmə, elmin təmizliyi və elmi həqiqətin təntənəsi prinsiplərinə həsr edən, yalnız Azərbaycan elminin deyil, dünya elminin nüfuzlu simalarından olan, özünün dərin zəkası, güclü erudisiyası, sanballı tədqiqatları, parlaq əməlləri ilə Azərbaycan elminin inkişafına, müstəqilliyimizin və dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsinə misilsiz xidmətlər göstərən böyük alim, görkəmli ictimai-siyasi xadim, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Rusiya Kənd Təsərrüfatı Elmləri Akademiyasının, Ukrayna və Belarus Aqrar Elmlər akademiyalarının xarici üzvü, AMEA Botanika İnstitutunun bioloji məhsuldarlığın fundamental problemləri və Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun bitki fiziologiyası və biotexnologiyası şöbələrinin müdiri, Respublika Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasının Biologiya Problemləri üzrə Elmi Şuranın sədri, UNESCO yanında “Bioetika, elm və texnologiyanın etikası” üzrə Milli Komitənin səlahiyyətli nümayəndəsi, AMEA-nın Xəbərləri (biologiya və tibb elmləri) jurnalının baş redaktoru olmuş Cəlal Əlirza oğlu Əliyevdir.

Cəlal Əliyev 1928-ci il iyunun 30-da Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. 1944-cü ildə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun Təbiətşünaslıq-coğrafiya, 1951-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Biologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 1948-ci ildə hələ üçüncü kurs tələbəsi ikən C.Əliyev bitki fiziologiyası kafedrasında laborant vəzifəsində işləməyə başlamış və biologiyanın bu sahəsini gələcək elmi fəaliyyəti üçün əsas seçmişdir. 1954-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının bitki fiziologiyası ixtisası üzrə aspiranturasını bitirmiş və 1955-ci ildə “Mikroelementlərin buğdanın inkişafına və məhsuldarlığına təsiri” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Seçdiyi istiqamətdə elmi tədqiqatların sonrakı inkişafı 1971-ci ildə müdafiə etdiyi “Bitkilərin fotosintetik fəaliyyəti, mineral qidalanma və məhsuldarlığı” mövzusunda doktorluq dissertasiyasında öz əksini tapmışdır. 1976-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, 1980-ci ildə həqiqi üzvü seçilmişdir. 1997-ci ildə professor elmi adını almışdır. 1981-1990-cı illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Biologiya elmləri bölməsində akademik-katib işləmişdir. Uzun illər EA-nın Rəyasət Heyətinin üzvü olmuşdur.

Elmi fəaliyyətinə 1951-ci ildə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunun Bitki fiziologiyası şöbəsində başlayan Cəlal Əliyev burada laboratoriya və şöbə müdiri vəzifələrinə qədər yüksəlmişdir. O, eyni zamanda 1971-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Botanika İnstitutunda elmi-tədqiqat qrupu yaratmış, onu böyük kadr potensialı və maddi-texniki bazası olan laboratoriya və şöbə səviyyəsinə qədər inkişaf etdirmiş və 1990-cı ildən etibarən ömrünün sonunadək Bioloji məhsuldarlığın fundamental problemləri şöbəsinə rəhbərlik etmişdir.

Cəlal Əliyev keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanda biologiya elminin yeni istiqamətlərinin, o cümlədən, molekulyar biologiya, molekulyar genetikə, gen və hüceyrə biotexnologiyası, riyazi biologiya, kompüter biologiyası və bioinformatikanın bünövrəsini

qoymuş, onların hərtərəfli inkişafının başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş və fundamental tədqiqatlarla zəngin bir məktəb formalaşdırmışdır.

C.Əliyevin elmi fəaliyyətinin 65 ildən çoxu kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlıq proseslərinin nəzəri əsasları kimi fotosintez və fototənəffüs proseslərinin tədqiqinə həsr olunmuşdur. O, bitkilərin məhsuldarlığının fizioloji, biokimyəvi, biofiziki və molekulyar-genetik əsaslarını, eyni zamanda bitkilərin həyatının struktur–funksional təşkilinin molekulyar səviyyədə başlayaraq, bütöv bitki və əkinə qədər bütün mərhələ və formalarında məhsuldarlıq proseslərini öyrənməklə yüksək məhsuldarlığın əsasında duran əsas prinsipləri işləyib hazırlamışdır. Fototənəffüs prosesi ilə bağlı əldə edilən qlobal nəticə isə dünya elminin tarixinə yazılmışdır.

Onun inkişaf etdirdiyi elmi istiqamətlərdən biri də torpaq-bitki sisteminin radioaktiv parçalanma məhsullarının çirklənməsinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Onun bu problemlə əlaqədar fundamental əsərləri beynəlxalq miqyasda çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Bioloji müxtəlifliyin qorunmasının əhəmiyyətini daim diqqət mərkəzində saxlayan alimin Azərbaycanda bitkilərin genetik ehtiyatları üzrə çoxsaylı beynəlxalq proqramların, eləcə də biomüxtəlifliyin mühafizəsi və səmərəli istifadəsi strategiyasının işlənilib hazırlanmasında mühüm xidmətləri vardır. Cəlal Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda bitki genetik ehtiyatları üzrə Milli Proqram və biomüxtəlifliyin qorunması və səmərəli istifadəsi strategiyası və fəaliyyət planı işlənilib hazırlanmış, Bitki Genbankı yaradılmış, Azərbaycanda təbii floranın öyrənilməsi sahəsində mühüm işlər görülmüş, Botanika İnstitutun kollektivi tərəfindən “Azərbaycan florası” çoxcildliyinə (baş redaktor akad. C.Ə.Əliyev) daxil olan bitki fəsilələri üzərində sistemətik işlər davam etdirilmişdir. Milli dildə yazılan çoxcildliyin yenidən işlənərək dolğunlaşdırılmış birinci cildinə 18 fəsilə, 36 cins və 200-ə qədər yeni növ daxil edilmişdir. 2013-cü ildə akademik Cəlal Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın nadir və nəslə kəsilməkdə olan bitki və göbələklərində daxil edildiyi “Azərbaycanın Qırmızı Kitabı”nın 2-ci nəşri dərc olunmuşdur.

Cəlal Əliyev dərin fundamental araşdırmaları böyük praktika ilə birləşdirməyi bacaran nadir alimlərdən idi. Öz məktəbini formalaşdırmış alimin yaradıcılığının əhəmiyyətli hissəsi taxılçılığın inkişafına yönəlmişdir. Fotosintez prosesinin müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqatlarının inteqrasiyası nəticəsində “yaxşı” fotosintez haqqında təsəvvür formalaşmışdır. Fundamental tədqiqatların nəticələrinin seleksiya işlərində kompleks şəkildə həyata keçirilməsi nəticəsində Cəlal Əliyev tərəfindən Yüksək dən keyfiyyətinə və 7-8 t/h məhsuldarlığa malik, Azərbaycanın buğda əkini sahəsinin böyük hissəsini təşkil edən, Türkmənistan, Özbəkistan və Gürcüstanda yaxşı nəticələr verən Qaraqılçiq-2, Vüqar, Şir Aslan-23, Bərəkətli-95, Əlincə-84, Tərtər, Qiymətli 2-/17, Əkinçi-84, Əzəmətli-95, Nurlu-99, Qırmızı gül, Ruzi-84, Qobustan-99 və s. kimi bərk (*Triticum durum* Desf.) və yumşaq (*Triticum aestivum* L.) buğda sortları yaradılmışdır. yüksək məhsuldarlığa malik qiymətli buğda sortları yaradılmışdır.

Cəlal Əliyevin çoxillik axtarışlarının nəticələri Azərbaycanda və xaricdə nəşr olunmuş 25 fundamental monoqrafiya və kitabda, 800 elmi əsərdə və 20 müəlliflik şəhadətnaməsində öz əksini tapmışdır.

Akademik Cəlal Əliyevin rəhbərliyi ilə 15 elmlər doktoru, 81 elmlər namizədi hazırlanmışdır. Cəlal Əliyevin tələbələri ölkəmizin və dünyanın ən aparıcı elm mərkəzlərində və universitetlərdə bu gün də uğurla fəaliyyət göstərək, Azərbaycan xalqını ləyaqətlə təmsil edirlər. Geniş diapazonlu elmi fəaliyyəti ilə Cəlal Əliyev Azərbaycan elminin təşkili işində və inkişafında, dünyada tanınmasında, təbliğ olunmasında və beynəlxalq elmi təşkilatlarla əlaqələr qurulmasında, ölkə elminin beynəlxalq elm məkanına inteqrasiyasının dərinləşdirilməsində misilsiz xidmətlər göstərmiş və eyni zamanda, dünya elminə dəyərli töhfələr vermişdir.

Alim Respublika Elmi Tədqiqatların Təşkili və Əlaqələndirilməsi Şurasının biologiya elmləri üzrə problem şurasının sədri və bir sıra elmi və müdafiə şuralarının üzvü kimi, fiziki-kimyəvi bologiya sahəsində tədqiqatların genişlənməsinə və düzgün istiqamətləndirilməsinə şərait yaratmışdır. Cəlal Əliyev 1981-ci ildən ömrünün sonuna kimi “AMEA-nın Xəbərləri (biologiya və tibb elmləri)” jurnalının baş redaktoru, “AMEA-nın məruzələri” jurnalının və bir sıra beynəlxalq jurnalların redaksiya heyətinin üzvü və fəxri üzvü olmuşdur.

1999-cu ildə YUNESKO-nun nəzdində yaradılmış “Bioetika, elmi biliklərin və texnologiyaların etikası” Milli Komitəsinin rəhbəri kimi Cəlal Əliyev insan hüquqları və tibbi, bioloji elmlərin dəyərlərinin Azərbaycan qanunvericiliyinin bioetik prinsiplərinə uyğun tənzimlənməsi və insanların gündəlik həyatlarında onların tətbiqinə çalışmışdır. Onun daimi diqqəti ilə müasir biologiya, kənd təsərrüfatı və tibbdə aparılan tədqiqatların bioetik problemləri və onların həlli yolları aydınlaşdırılmışdır.

Cəlal Əliyev iştirakçısı olduğu mötəbər simpozium, konqres və forumlardakı dolğun çıxışları ilə Azərbaycan elmini layiqincə təmsil etmişdir. Eyni zamanda, Beynəlxalq Fotosintez cəmiyyətinin təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə 2011 və 2013-cü illərdə Bakı şəhərində böyük alimə həsr olunmuş “Davamlı inkişaf naminə fotosintez tədqiqatları” mövzusunda beynəlxalq konfranslar keçirilmişdir.

Cəlal Əliyev 1971-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Botanika İnstitutunda elmi-tədqiqat qrupu yaradaraq, onu böyük kadr potensialı və maddi-texniki bazası olan şöbə səviyyəsinə qədər inkişaf etdirib. Bioloji məhsuldarlığın fundamental problemləri şöbəsinin fundamental və tətbiqi sahələrdə əldə etdiyi və dünyanın aparıcı alimləri tərəfindən qəbul edilmiş nailiyyətlərini, molekulyar biologiya və biotexnologiya elminin Azərbaycanda inkişafının aktuallığı və perspektivliyini nəzərə alaraq, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 30 iyun 2014-cü il tarixdə keçirilmiş ümumi yığıncağında AMEA Botanika İnstitutunun bioloji məhsuldarlığın fundamental problemləri şöbəsinin bazasında Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun yaradılması haqqında qərar qəbul edilib və institut 2016-cı il iyulun 1-dən müstəqil fəaliyyət göstərməyə başlayıb. Hazırda institutun strukturunda 3 şöbə, 5 beynəlxalq laboratoriya fəaliyyət göstərir. İnstitutda 116 əməkdaş, o cümlədən 71 elmi işçi, 1 akademik, 3 AMEA-nın müxbir üzvü, 8 elmlər doktoru və professor, 21 nəfər biologiya üzrə fəlsəfə doktoru çalışır. Bu gün institutun kollektivi dünyanın ən qabaqcıl laboratoriyaları səviyyəsində elmi-tədqiqat işlərini uğurla davam etdirir. Həyatın qəribəliklərindən biri də budur ki, bu Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun müstəqil qurum kimi yaranma tarixi məhz bu institutun yaradıcısı, Azərbaycanda biologiyanın yeni istiqamətlərinin banisi Cəlal Əliyevin ad günü ilə bir vaxta düşür.

Cəlal Əliyev böyük elmi məktəb yaratmışdır. Bu məktəbin yetişdirmələri bu gün həm Azərbaycanda, həmçinin MDB, ABŞ, Kanada, Yaponiya, Cənubi Koreya, Avstraliya, İsrail və Avropa ölkələrinin aparıcı elmi mərkəzlərində və universitetlərində uğurla çalışır, öz elmi nəticələri ilə geniş tanınaraq Azərbaycan xalqına şərəf gətirirlər.

Akademik Cəlal Əliyevin Azərbaycanda elmin inkişafı sahəsində çoxillik zəngin və məhsuldar fəaliyyəti dövlət tərəfindən daim yüksək qiymətləndirilmişdir. Alim müstəqil Azərbaycan Respublikasının ali mükafatları olan “İstiqlal”, “Şərəf” ordenlərinə və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Fəxri Diplomu”na layiq görülmüşdür. O, iki dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, “Böyük Vətən müharibəsində fədakar əməyə görə” medalı, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəxri fərmanları ilə təltif olunmuş və “Əməkdar elm xadimi” fəxri adına layiq görülmüşdür. Cəlal Əliyev əldə etdiyi elmi nailiyyətlərə görə bir çox beynəlxalq mükafatlar almışdır. O, Gürcüstan Respublikasının “Şərəf” ordeni ilə təltif edilmiş, Rusiya Kənd Təsərrüfatı Elmləri Akademiyasının, Ukrayna və Belarus Aqrar Elmləri akademiyalarının xarici üzvü, bir çox beynəlxalq cəmiyyətlərin respublikamızda təmsilçisi və üzvü seçilmişdir. 2014-cü ildə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bitkilərinin fiziki-kimyəvi biologiyası sahəsində fundamental tədqiqatları və əldə etdiyi nailiyyətlərinə görə yeni təsis olunmuş AMEA-nın Həsən bəy Zərdabi adına mükafatı ilə təltif olunmuşdur.

Akademik Cəlal Əliyevin elmi və ictimai mühitdə qazandığı böyük hörmət onun taleyüklü məsələlərdə nümayiş etdirdiyi yüksək prinsipliliyi ilə bağlıdır. Ölkəmizdə XX əsrin axırlarında cərəyan edən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərdə o, əsl vətəndaş mövqeyi tutmuş, milli mənafelərin müdafiəsi işinə sanballı töhfələr vermişdir. Cəlal Əliyevin 1995–2015-ci illərdə ictimai xadim kimi fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ilə bağlı olmuşdur.

Geniş diapazonlu elmi fəaliyyəti və zəngin irsi ilə akademik Cəlal Əliyev Azərbaycan və dünya elmi qarşısında müstəsna və təmənnəsiz xidmətlərinə görə hələ sağlığında ikən özünə əbədi abidə ucaldıb. Ona görə də alimin zəngin elmi irsinin öyrənilməsi, qorunub saxlanması, ləyaqətlə

davam etdirilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi, yeni yaradılmış Molekulyar Biologiya və Biotexnologiyalar İnstitutunun uğurlu fəaliyyət göstərməsi, mövcud elmi potensialdan səmərəli istifadə olunması, müasir standartlara cavab verəcək gənc kadrların yetişdirilməsi, eyni zamanda, akademik Cəlal Əliyevin yaratdığı elmi məktəbin möhkəm fundamenti üzərində biologiya elminin müasir isitiqamətlərinin daha da inkişaf etdirilərək beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması onun bütün tələbələrinin mənəvi borcudur. Adı elmin tarixinə əbədi həkk olunmuş Cəlal müəllimin xatirəsi hec bir zaman unudulmayacaqdır.